
ТАРАС
ШЕВЧЕНКО

100
ПОЕЗІЙ

У БОГА
ЗА ДВЕРМИ
ЛЕЖАЛА
СОКИРА...

Харків
«ФОЛІО»
2024

ОСТАННІ 100 віршів Тараса Шевченка

І бачить Бога на землі...

Тарас Шевченко

Ім'я Тараса Шевченка відоме кожному українцю. З раннього дитинства ми декламуємо Тарасові поезії, а за шкільною партою традиційно вивчаємо твори з «Кобзаря». Інколи їх буває надміру багато, і починає навіть здаватися, що Шевченко застарів, його твори з давно минулого світу, а сьогоднішній день має цілком інші виклики та зацікавлення.

Можливо, й так.

Проте, коли до нас прийшла біда і звичний світ опалило війною, саме з образом Шевченка у серці десятки тисяч українців йшли боронити свою свободу. І виявилось, що Шевченко і сучасний, і актуальний, і необхідний.

Але, попри той факт, що в сучасному культурно-мілітарному світі його творчість набирає надзвичайної популярності, а полум'яні поеми з рукописної збірки «Три літа», на жаль, і досі не втратили своєї актуальності, чи можемо ми сказати, що прочитали Шевченка? Що зрозуміли його прагнення? Розкрили секрет його кількасотлітньої популярності? Збагнули його як поета і як людину?

Запитання, може, й риторичні, але суть передають точно.

Чомусь тривалий час в Україні поезія Тараса Шевченка асоціювалася майже винятково з образом і словом «Кобзар». Так звала-

ся його перша книга, яка відновила права високого стилю в нашій літературі й назавжди, будемо сподіватись, пов'язала із сучасним славне минуле, яке, на жаль, славним було далеко не завжди. Але яким би воно не було, актуальність Шевченкової поезії з 1840 року (час виходу першого «Кобзаря») не зникала, особливо посилюючись у періоди випробувань.

Так, це була романтична стихія, за допомогою якої геній Шевченка підняв народно-пісенну творчість до рівня професійної літератури. І хоча Шевченко-поет пішов далі — не дарма про нього пишуть як про поета-новатора, поета, який своїми творами зазирнув у майбутнє, — вся його пізніша творчість і нині пов'язана з романтичним образом «Кобзаря» та романтичною доктриною.

І все ж, як точно висловився колись французький філософ і художник-авангардист Гі Дебор, *«людина — це час»*. А усвідомлення людиною сутності власної природи тісно пов'язане з розвитком всесвіту.

Такого переосмислення Шевченко-поет і Шевченко-мислитель, на жаль, не мав. Не в останню чергу тому, що аж до 1991 року Україна не мала власної державності, а тому визвольні змагання і функція «хранителя» національного духу не повинна була розвиватися більш витонченими духовними практиками та мистецькими доктринами.

Утім, Шевченко-поет пішов далі.

Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, арештів братчиків та заборони друкованого українського слова розвиток української літератури наприкінці 1840-х рр. майже призупинився. І причина

була не стільки в цензурно-поліційних переслідуваннях, скільки в тому, що письменники попередньої генерації відійшли у небуття або творчо себе вичерпали, а молоде покоління з'явилося дещо пізніше. Саме тому «невільницька» муза Тараса Шевченка стала рушієм українського літературного процесу в той історичний період. І саме в творах Тараса Шевченка зароджувалися традиції реалістично-психологічної та інтелектуально-філософської лірики, що розвинулись у творчості поетів ХХ століття. Сталося це далеко від України, в казахських неозорих степах, незважаючи на царську заборону Шевченкові писати й малювати.

Попри значну кількість написаного (лише в захлаявну книжку увійшло більше 120-ти поезій!), лірика Шевченка періоду заслання та останніх років життя не отри-

мала належної уваги від читачів, видавців, критиків і навіть ідейних однодумців поета, якщо порівнювати з віршами, написаними до арешту. Нерозуміння глибини, естетики, поетичної інтонації, художнього новаторства призвело до певного розчарування в його віршах періоду заслання колишніми шанувальниками, що де-факто применшило вплив написаного ним на засланні на українську літературу. Поверхове прочитання та упередженість до цих творів мали місце в літературній критиці ще довго й по Тарасовій смерті, зрештою, поступово відсунувши їх на задній план як щось другорядне.

Та шлях Шевченка-поета цього періоду був великим і складним у своєму розвитку. Він і далі спирається на свої ідейні та творчі принципи, але його «карти-

на світу» змінюється відповідно до нових життєвих обставин: збагачується, поглиблюється, конкретизується. В його поезії збільшується частина соціально-побутової, національно-історичної, релігійної тематики, глибшою стає філософська та особистісна лірика. Антикріпосницька тема набуває гостро-викривального, адекватного тогочасній миколаївській дійсності образу. Ностальгія і туга за рідним краєм сприяє використанню фольклорних мотивів у творчості, а автобіографічна лірика стає поезією спогадів та осмислення.

Творчість зрілого Шевченка стає багатшою жанрово й тематично. Значно збагачується фоніка, удосконалюється оригінальність тропів, насичується емоційна багатогранність поезій. І жодної статички, однозначності, спрощеності. Все — шлях

пошуку, експериментів, суперечностей, невтомних рефлексій, шлях самозаглиблення, самоспоглядання, філософування...

«Бо не пише як Бог, хто не тернів, як пес!» — мабуть, ці слова Ю. Винничука з дитячої повісті якнайкраще ілюструють життєву ситуацію, в яку потрапив поет після арешту 1847 року. Після оголошення конфірмації, його, як небезпечного політичного злочинця терміново відправляють за кілька тисяч кілометрів від рідної землі, до Оренбурга та Орська. Хто бачив тоді Тараса, дивувались його зовнішній врівноваженості та спокою. І лише пізніше у листі до М. Лазаревського Шевченко щиро зізнається: *«...спершу я сміливо заглянув лихові в очі. І думав, що то була сила волі над собою, аж ні, то була гордість сліпая. Я не розгледів дна тії бездни, в котру впав. А тепер, як роз-*

гледів, то душа моя убогая розсипалась, мов пилина перед лицем вітра...»

Але духом Шевченко не занепадав. Розрадою стали книги, здебільшого — Біблія, твори якої відкривалися йому з іншим сенсом, з глибшим розумінням, зі щирим усвідомленням суті питання «не чому?», а «для чого?»: *«Свята! Божественна книга! Моє єдине пристановище, покров та уповання»*, — говоритиме пізніше поет устами героя повісті «Варнак».

А як же хотілося вийти з ненависних брудних казарм й отримати дозвіл на малювання — найблагороднішу частину його життя! Завдяки друзям (а доля завжди була прихильною до Тараса добрими людьми) Шевченко став учасником Аральської описової експедиції 1848–1849 рр. Можна лише здогадуватися, яким небезпечним був перехід через

пустелю Каракуми, цю «киргизьку Сахару». У повісті «Близнята», відтворюючи складний шлях через піски, поет згадував: *«Ніколи в житті я не відчував такої страшної спраги і ніколи в житті я не пив такої паскудної води...»* Однак погляд художника вбачав красу в усьому, де б не зупинявся: безмежні степові краєвиди, рожеві соляні озера, далекі заграви, тендітні міражі: *«Якого ж ми раю У Бога благаєм? Рай у серце лізе...»* Щасливим, вільним, розкутим — саме таким почувався художник, зобразивши себе на славнозвісному оголеному автопортреті. Завданням Шевченка в експедиції було лиш знімати топографічні види для укладання карти Аральського моря. Та рука художника на цьому не зупинялася — створені композиції цього періоду («Пожежа в степу», «Джангисагач», «Місячна ніч на Кос-Аралі» та багато інших) вважа-

ються перлинами української графіки, яка, як і українська поезія, продовжувала розвиватися далеко від України.

Звичайно, по закінченню подорожі Шевченкові довелося повернутися до буднів політичного заслання. Однак відчуття всеосяжного єднання з природою та Богом вже не полишатиме поета ніколи: *«Нічого в житті не може бути солодшого, чарівнішого за самотність, а особливо перед лицем усміненої, квітучої красуні — матері Природи»*. Під її солодкими, чудесними чарами людина мимохіть занурюється сама в себе і, як каже поет, *«бачить Бога на землі»*.

Своєрідним щоденником, зі сторінок якого постає сильна особистість, яка пройшла нелегкий і довгий шлях внутрішньої трансформації, є для нас і Шевченкові поезії періоду заслання та останніх років життя,

де записано *«все побачене і почуте, все, що продиктує серце»*.

І сьогодні здається, що серце диктувало поетові чимало того, що пізніше яскраво виявить себе в модерних доктринах європейських поетів. Тут, певно, не місце описувати нюанси поетичної лабораторії Тараса Шевченка, завдяки яким він дав унікальні для XIX століття зразки індивідуалістичного переживання людиною своєї долі в умовах ворожого людині оточення.

Але безперечним є той факт, що Шевченко на десятиліття випередив модерністичні пошуки Європи та світу, а його щирість і поетична майстерність зробили пізній період його творчості одним із вершинних набутків європейської поезії XIX століття.

Саме тому, замислюючи книгу зі 100 віршів Тараса Шевченка, ми вирішили зупини-

У Бога за дверми лежала сокира...

тися на 100 останніх (з невеличкими винятками) віршах поета. Виявилось, що до нас ніхто не пропонував читачеві такого прочитання й такої вибірки віршів.

Але Тарас Шевченко заслуговує і на таке — елітарне — прочитання своєї спадщини.

*Дмитро Стус,
Тамара Холоша*

Пророк

Неначе праведних дітей,
Господь, любя отих людей,
Послав на землю їм пророка —
Свою любов благовістить!
Святу правду возвістить!
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко!
Огнем невидимим пекли
Замерзлі душі. Полюбили
Того пророка, скрізь ходили
За ним і сльози, знай, лили
Навчені люди. І лукаві!
Господню святу славу
Розтлили... І чужим богам

Пожерли жертву! Омерзились!
І мужа свята... горе вам!
На стогнах каменем побили.
І праведно Господь великий,
Мов на звірей тих лютих, диких,
Кайдани повелів кувать,
Глибокі тюрми покопать.
І, роде лютий і жестокий!
Вомісто кроткого пророка...
Царя вам повелів надать!

(1848)

П. С.

Не жаль на злого, коло його
І слава сторожем стоїть.
А жаль на доброго такого,
Що й славу вміє одурить.

І досі нудно, як згадаю
Готический с часами дом;

Село обідране кругом;
І шапочку мужик знімає,
Як флаг побачить. Значить, пан
У себе з причетом гуляють.
Оцей годований кабан!
Оце ледащо. Щирий пан,
Потомок гетьмана дурного,
І презавзятий патріот;
Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год,
У свиті ходить меж панами,
І п'є горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку.
Отут він ввесь, хоч надрюкуй.
Та ще в селі своїм дівчаток
Перебирає. Та спроста
Таки своїх байстрят з десяток
У год подержить до хреста.
Та й тільки ж то. Кругом паскуда!
Чому ж його не так зовуть?
Чому на його не плюють?

Чому не топчуть!! Люде, люде!
За шмат гнилої ковбаси
У вас хоч матір попроси,
То оддасте. Не жаль на його,
На п'яного Петра кривого.
А жаль великий на людей,
На тих юродивих дітей!

(1848)

Варнак

Тиняючи на чужині
Понад Елеком, стрів я діда
Вельми старого. Наш земляк
І недомучений варнак
Старий той був. Та у неділю
Якось у полі ми зустрілись
Та й забалакались. Старий
Згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,

Свою бувальщину. І ми
В траві за валом посідали,
І розмовляли, сповідались
Один другому. — Довгий вік! —
Старий промовив. — Все од Бога!
Од Бога все! А сам нічого
Дурний не вдіє чоловік!
Я сам, як бачиш, марне, всує,
Я сам занівечив свій вік.
І ні на кого не жалкую,
І ні у кого не прошу я,
Нічого не прошу. Отак,
Мій сину, друже мій єдиний,
Так і загину на чужині
В неволі. — І старий варнак
Заплакав нишком. Сивий брате!
Поки живе надія в хаті,
Нехай живе, не виганяй.
Нехай пустку нетоплену

Іноді нагріє.
І потечуть з очей старих
Сльози молодії,
І уमितеє сльозами
Серце одпочине
І полине із чужини
На свою країну.

— Багато дечого не стало, —
Сказав старий. — Води чимало
Із Ікви в [море] утекло...
Над Іквою було село,
У тім селі на безталання
Та на погибель виріс я.
Лихая доленька моя!..
У нашої старої пані
Малії паничі були;
Таки однолітки зо мною.
Вона й бере мене в покої
Синкам на виграшку. Росли,

Росли панята, виростали,
Як ті щенята. Покусили
Не одного мене малі.
Отож і вчити почали
Письму панят. На безголов'я
І я учуся. Слізьми! Кров'ю!
Письмо те полилося... Нас!
Дешевших панської собаки,
Письму учить?!
Молитись Богу
Та за ралом спотикатись,
А більше нічого
Не повинен знать невольник.
Така його доля.
Отож і вивчився я, виріс,
Прошу собі волі —
Не дає. І в москалі,
Проклята, не голить.
Що тут на світі робити?
Пішов я до рала...

А паничів у гвардію
Поопреділяла...

Година тяжкая настала!
Настали тяжкії літа!
Отож працюю я за ралом.
Я був убогий сирота.
А у сусіда виростала
У наймах дівчина. І я...
О доле! Доленько моя!
О Боже мій! О мій єдиний!
Воно тойді було дитина,
Воно... Не нам Твої діла
Судить, о Боже наш великий!
Отож вона мені на лихо
Та на погибель підросла.
Не довелось і надивитись,
А я вже думав одружитись,
І веселитися, і жить,
Людей і Господа хвалить...

А довелось...
Накупили
І краму, й пива наварили,
Не довелось тільки пить.
Старої пані бахур сивий
Окрав той крам. Розлив те пиво,
Пустив покриткою... Дарма.
Минуло, годі... Неодоладу
Тепер і згадувать. Нема,
Нема, минулося, пропало...
Покинув ниву я і рало,
Покинув хату і город,
Усе покинув. Чорт нарадив.
Пішов я в писарі в громаду.
То сяк, то так минає год,
Пишу собі, з людьми братаюсь
Та добрих хлопців добираю.
Минув і другий. Паничі
На третє літо поз'їзжались,
Уже засватані. Жили

В дворі, гуляли, в карти грали,
Свого весілля дожидали
Та молодих дівчат в селі,
Мов бугаї, перебирали.
Звичайне, паничі. Ждемо,
І ми ждемо того весілля.
Отож у Клечальну неділю
Їх і повінчано обох,
Таки в домашньому костьолі.
Вони ляхи були. Ніколи
Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій,
Як молодії ті були...
Заграла весело музика...
Їх із костьола повели
В возобновленні покої.
А ми й зостріли їх і всіх,
Княжат, панят і молодих,
Всіх перерізали. Рудою
Весілля вмилося. Не втік

Ніже єдиний католик,
Всі полягли, мов поросята
В багні смердючому. А ми,
Упоравшись, пішли шукати
Нової хати, і найшли
Зелену хату і кімнату
У гаї темному. В лугах,
В степах широких, в байраках
Крутих, глибоких. Всюди хата,
Було де в хаті погуляти
І одпочити де було.
Мене господарем обрали,
Сем'я моя щодень росла
І вже до сотні доростала.
Мов поросляча, кров лилась.
Я різав все, що паном звалось,
Без милосердя і зла,
А різав так. І сам не знаю,
Чого хотілося мені?
Ходив три года я з ножами,

Неначе п'яний той різник.
До сльоз, до крові, до пожару,
До всього, всього я привик.
Було, мов жабу ту, на списі
Спряжеш дитину на огні
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні
Та й пустиш в степ.
Всього, всього тойді бувало,
І все докучило мені...
Одурів я, тяжко стало
У вертепах жити.
Думав сам себе зарізатъ,
Щоб не нудить світом.
І зарізавав би, та диво,
Диво дивне сталось
Надо мною, недолюдом...
Вже на світ займалось,
Вийшов я з ножем в халяві
З Броварського лісу,

Щоб зарізаться. Дивлюся,
Мов на небі висить
Святий Київ наш великий.
Святим дивом сяють
Храми Божі, ніби з самим
Богом розмовляють.
Дивлюся я, а сам млію.
Тихо задзвонили
У Києві, мов на небі...
О Боже мій милий!
Який дивний Ти. Я плакав,
До полудня плакав.
Та так мені любо стало:
І малого знаку
Нудьги тії не осталося,
Мов переродився...
Подивився кругом себе
І, перехрестившись,
Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись

Та суда, суда людського
У людей просити.

(1848)

N. N.

О думи мої! О славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!..
Люблю, як щиру, вірну дружину,
Як безталанну свою Вкраїну!
Роби, що хочеш, з темним зо мною,
Тільки не кидай, в пекло з тобою
Пошкандибаю .....

.....

Ти привітала
Нерона лютого, Сарданапала,
Ірода, Каїна, Христа, Сократа,
О непотребная! Кесаря-ката
І грека доброго ти полюбила
Однаковісінько!.. Бо заплатили.
А я, убогий, що принесу я?

Зміст

Останні 100 віршів Тараса Шевченка	3
Пророк	16
П. С.	17
Варнак	19
Н. Н. («О думи мої! О славо злая!...»)	29
Полякам	30
«Один у другого питаєм...»	32
«У Бога за дверми лежала сокира...»	33
«Думи мої, думи мої...»	37
«І виріс я на чужині...»	38
«Не для людей, тієї слави...»	41

«Не так тії вороги...»	43
«Не хочу я женитися...»	44
Чума	46
«І знов мені не привезла ...»	49
«В неволі, в самоті немає...»	51
«У Вільні, городі преславнім...»	52
«Заступила чорна хмара...»	57
«Не додому вночі йдучи...»	62
«Неначе степом чумаки...»	64
«Як маю я журитися...»	65
«Нащо мені женитися?...»	66
«Якби тобі довелосья...»	68
«Заросли шляхи тернами...»	74
«Зацвіла в долині червона калина...»	76
«У нашім раї на землі...»	78
«На Великдень, на соломі...»	83

«Було, роблю що, чи гуляю...»	84
«Буває, іноді старий...»	86
«Хіба самому написати...»	87
«Дурні та гордії ми люди...»	90
«І золотої й дорогої...»	92
«Ми вкупочці колись росли...»	93
«Готово! Парус розпустили...»	97
«Ми восени таки схожі...»	97
«Лічу в неволі дні і ночі...»	100
«Ми заспівали, розійшлись...»	105
«Не молилася за мене...»	106
Петрусь	109
«Мені здається, я не знаю...»	121
«Якби ви знали, паничі...»	124
«Буває, в неволі іноді згадаю...»	128
«І станом гнучим, і красою...»	135

«Огні горять, музі́ка грає...»	138
«Чи то недоля та неволя...»	138
«На батька бісового я трачу...»	140
«І досі сниться: під горою...»	141
Москалева криниця [2-га редакція]	142
Неофіти	164
Юродивий	194
Доля	199
Муза	200
Слава	202
Відьма	203
«Лічу в неволі дні і ночі...» [2-га редакція]	232
Сон («На панщині пшеницю жала...»)	234
«Я не нездужаю, нівроку...»	235
Подражаніє 11 псалму	236

Марку Вовчку	238
Ісаїя. Глава 35	239
Н. Н. «Така, як ти, колись лілея...»	242
Невольник	243
«Мій Боже милий, знову лихо!..»	281
Сестрі	281
«Колись, дурною головою...»	283
«Якби-то ти, Богдане п'яний...»	283
«Во Іудеї во дні они...»	284
Марія	287
Подражаніє Едуарду Сові	325
Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19	326
Осія. Глава XIV	329
«Дівча любе, чорнобриве...»	333
«Ой діброво — темний гаю!..»	333
Молитва	334

«Царів, кровавих шинкарів...»	335
«Злоначинающих спини...»	336
«Колись-то ще, во время оно...»	336
«Тим неситим очам...»	338
Плач Ярославни	339
«Над Дніпровою саго́ю...»	342
«Росли укупочці, зросли...»	343
«Світе ясний! Світе тихий!...»	344
Ликері	345
«Барвінок цвів і зеленів...»	347
«І Архімед, і Галілей...»	347
Л. «Поставлю хату і кімнату...»	348
«Не нарікаю я на Бога...»	349
Саул	351
«Минули літа молодії...»	357
«Хоча лежачого й не б'ють...»	358

У Бога за дверми лежала сокира...

«І тут, і всюди — скрізь погано...»	359
«О люди! люди небораки!»	360
«Якби з ким сісти хліба з'їсти...»	361
«І день іде, і ніч іде...»	362
«Тече вода з-під явора...»	363
«Якось-то йдучи уночі...»	364
«Бували війни й військові свари...»	365
Н. Т. («Великомученице кумо!»)	367
«Зійшлись, побрались, поєднались...»	369
«Кума моя і я...»	369
«Чи не покинуть нам, небого...»	370